

FAHREDDİN DİVRİĞİ'NİN HAYATI, İLMİ ŞAHSİYETİ ve ESERLERİ

Dr. Yusuf DOĞAN*

Anahtar Kelimeler: Fahreddin Divriği, Memluk, Arapça, kaside, aruz

Özet

Sivas'ın Divriği ilçesinde 631/1234'de doğan Fahreddin Divriği, ilk öğrenimini orada yaptı. Sonra ilmin ve medeniyetin altın çağının yaşandığı ve Memlukların hakim olduğu Mısır'a gitti. Burada değerli ilim adamlarından ders alarak kendisini hat, Kur'an kıraati, fıkıh, dil (özellikle Arapça ve Farsça) ve şiir alanında yetiştirdi. Dille ilgili eserler yazmış, ancak onların çok azı günümüze kadar gelmiştir. Günümüze kadar gelen en önemli eserlerden birisi de aruzun kurallarını nazımlaştırdığı *Şerhu'l-kaşideti'l-muteadammine*'dir. Halen yazma olan bu eserde aruz hakkındaki geniş bilgisini ortaya koymuştur. O böyle bilgi birikimi ile el-Melikü'n-Naşır gibi devlet adamlarını ve Ebû Hayyân el-Endelusi gibi ilim adamlarını yetiştirmiş; ayrıca devlet kademelerinde de görev almıştır.

The Life of Fahraddin Divriği, His Personality and Scientific Works

Key Words: Fahreddin Divriği, Mamluke, Arabic Language, poem, prosody

Abstract

Fahreddin Divriği who was born in Divriği in which he completed his primary education. Then he went to Egypt where science and civilization were living their golden age and which was under Mamluke dynasty. Studying with leading scholars in Egypt, he specialised in calligraphy, reading of the Qur'an (qiraa), Islamic jurisprudence (fiqh), language (especially Arabic and Persian) as well as poem. He wrote books on Arabic syntax, few of which have arrived to our time. One of the most important of them is *Şerh al-Kasidat al-mutadammine* which is still preserved in its original hand-written form and in which he focused on prosody. With his unique scholarship he contributed to educational training of the members of the dynasty and other students in his time. Among them are King al-Meliku'n-Naşır and Ebû Hayyân el-Endelusi. He was also appointed to various governmental duties.

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrt. Görevlisi.

Giriş

Türkler Anadolu'nun fethi ile birlikte akın akın gelerek Anadolu'yu Türk İslam yurdu haline gelmesinde büyük gayretler sarfetmişler ve özellikle kurdukları devletlerle bunu sağlamışlardır. Bu devletler ilme büyük destek vermişlerdir. Bu destek sayesinde Anadolu'da bir çok sahada ilim adamı yetişmiştir. Bu yetişenlerden birisi de Fahreddin Divriği'dir.

Fahreddin Divriği Moğol istilasının Anadolu'yu sardığı bir dönemde dünyaya gelmiştir. O yaşadığı asrın meşhur ilim adamlarından dersler alarak dinî ilimlerde kendisini iyi yetiştirmiş ve bir çok alanda faydalı hizmetleri olmuştur. Bu hizmetlerini, bir taraftan öğrenci yetiştirerek ve eserler telif ederek; diğer taraftan da devlet kademelerinde görev alarak yapmıştır.

Böyle bir ilim adamı ile ilgili yeterince çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma, Fahreddin Divriği'yi ilim dünyasına tanıtmak ve yazma eserlerine araştırmacıların dikkatini çekerek, bunların gün yüzüne çıkmasını sağlamak amacıyla kaleme alınmıştır.

1. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Asıl adı Muḥammed b. Muṣṭafā b. Zekeriyā' b. Ḥavāce b. Ḥasan eṣ-Şulḡurî olan Fahreddin Divriği, Sivas'ın Divriği ilçesinde 631/1234'de doğmuştur.¹ Babasının ismi Muṣṭafā ve dedesinin ismi Zekeriyā'dır. Soyu Oğuzlar'ın Salḡur (Salur) boyuna dayanmaktadır.² Kaynaklarda hayatı, ailesi ve bir çocuğu³ dışında hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. İlmî faaliyeti ve eserleri, iyi bir eğitim aldığı göstermektedir. Ancak eğitimi nerede yaptığı ve kimlerden ders aldığı da bilinmemesine karşın yaşadığı dönemde ilim ve kültürün altın çağını yaşadığı Memlukların⁴ hakim olduğu Mısır'a gitmekte

¹ Udfuvî, *el-Bedru's-safir*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4201, II, vr. 167^a; eṣ-Şafedî, *Ebu's-Şafî Ḥalîl b. Aybek, el-Vafî bi'l-vefeyât*, neşr. Helmut Bayter, V, Wiesbaden, 1992, s. 31; Kureşî, 'Abdulkâdir b. Muḥammed b. Ahmed el-Cevâhiru'l-muḏiyye fî ṭabakâti'l-Ḥanefiyye, neşr. 'Abdufettâḥ Muḥammed el-Ḥulv, Kahire, 1393-1399/1973-1979, III, 369-370; İbn Ḥacer, *Ebu'l-Faḏl Şihâbuddîn Ahmed b. 'Ali Muḥammed el-'Askalânî, ed-Dureru'l-kâmine*, IV, Beyrut, tsz., s. 259; İbn Kuṭluboḡa, *Tâcu't-terâcim*, Kahire, 1413/1992, s. 280; Şuyûfî, *Buḡyetu'l-vu'ât*, I, Beyrut, tsz., s. 246; Leknevî, *el-Fevâidu'l-behiyye fî terâcimi'l-Ḥanefiyye*, Beyrut, tsz., s. 261; el-Baḡdâdî, İsmâ'îl Başî, *Hediyyetu'l-'ârifin*, II, 142-143; Kahlâle, *Mu'cemu'l-muellifin*, s. 720; Zirklî, *el-A'lâm*, VII, Beyrut, 1992, s. 99; Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1993, s. 69.

² Udfuvî, *el-Bedru's-safir*, II, vr. 166^b-167^a. Fahreddin Divriği'nin mensubu olduğu Oğuzlar'ın Salur (Salḡur) boyu Divriği'ye Mengücekoğulları hakimiyetinden sonra yerleşmiştir. Bkz.: Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 69; Abdulkadir, Balgalmış, "Divriği" md., *DİA*, IX, İstanbul, 1994, s. 453.

³ Divriği'nin oğlu Ḥusâmu'd-dîn, *Husâmiyye Medresesi'nde fıkıh dersleri veren meşhur bir âlimdi*. Bkz.: eṣ-Şafedî, *el-Vafî*, V, 31; Kureşî, *el-Cevâhir*, II, 88, III, 369. Ayrıca bkz.: Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1993, s. 69; Cevat, İzgi, "Fahreddin Divriği" md., *DİA*, XII, İstanbul, 1995, s. 83.

⁴ Eyyübîler'den sonra tarih sahnesinde yer alan Memluk Türkleri, Moğol saldırılarını önledikten sonra istikrar ortamını sağlayarak Kahire'yi Abbasiler döneminde Bağdat'ın ulaştığı ilim, kültür ve medeniyetin merkezi haline getirmişlerdir. Dolayısıyla Anadolu, İran, Afrika ve Endülüs'ten bir çok ilim adamı akın akın buraya gelmişlerdir. Bkz.: İsmail, Yiğit, *İslâm Tarihi*, VII, İstanbul, 1991, s. 243.

gecikmemiş,⁵ aşağıda belirtildiği gibi orada değerli ilim adamlarının yetişmesinde katkısı olmuş, hatta Gazze'de hisbe⁶ teşkilatında da çalışmıştır.⁷ Zira o dönemde bu göreve ilim, haysiyet ve itibar sahibi şahsiyetler getirilmekteydi.⁸ Ayrıca kaynaklarda bir ara ateşli bir hastalık geçirdiđi⁹ ve ömrünün sonuna doğru kör olduğu da anlatılmaktadır.¹⁰ Oğunun ifadesine göre Divriği 713/1313'de Kahire'de vefat etmiştir.¹¹

Mütevazı bir şahsiyete sahip olan Fahreddin Divriği, Kur'an'ı hem güzel okur, hem de yazardı.¹² Zira Kasıde-i Burde yazarı Muhammed el-Büşiri (ö. 695/1296)'den hat¹³ ve muhtemelen Kur'an tilaveti dersleri de almıştır.¹⁴ O fıkıh, dil (Arapça ve Farsça) ve şiir alanında kendisini yetiştirerek eserler telif etmiştir. el-Ğudürî'nin fıkıh alanındaki *el-Muĥtaşar* adlı eserini nazma çevirerek¹⁵ bir taraftan fıkıh alanına hakimiyetini; diğer taraftan didaktik¹⁶ eser yazmadaki yeteneğini göstermiştir. Böylece o, İslam edebiyatında öteden beri var olan didaktik şiir¹⁷ geleneğinin devamına katkıda bulunmuştur. Yine büyük bilgi birikimine sahip olduğu nahiv

⁵ Divriği'nin Memluk ülkesine gitmesinde orasının ilim ve kültür merkezi olmasının yanında, olduğu Divrik bölgesinde hakim olan Eretna Beyliği ile Memluklular arasındaki zaman zaman iyi giden ilişkilerin etkisi olabilir. Bkz.: Yiğit, *İslâm Tarihi*, VII, 243.

⁶ Memluklar döneminin adlı görevlerden birisi de hisbe idi. Hisbe teşkilatına muhtesib bakardı. Muhtesibin iyiliği emir, kötülüğu yasaklamanın yanında genel asayiş gerçekteşirmek ve belediye işlerine bakmak gibi görevleri de vardı. Bkz.: Yiğit, *İslâm Tarihi*, VII, 202-203.

⁷ Udfuvi, *el-Bedru's-safir*, vr. 166^b; eş-Şafedi, *el-Vafi*, s. 31; İbn Hacer, *ed-Durer*, IV, 259; İbn Kuşluboğa, *Tacu't-teracim*, s. 280; Şuyüü, *Buğe*, I, 247. Fahreddin Divriği muhtemelen bu göreve, kendisine hocalık yaptığı Memluk sultanlarından el-Melikü'n-Nâsir Muhammed b. Kalâvun tarafından getirilmiş ve bunu hocasına karşı vefa borcunu yerine getirmek amacıyla yapmıştır. Dolayısıyla Divriği bu göreve, el-Melikü'n-Nâsir'in ikinci defa saltanata çıkarıldığı ve on yıl kadar devam ettiği 698-708/1299-1309 yılları arasında getirilmiş olabilir.

⁸ Yiğit, *İslâm Tarihi*, VII, 203.

⁹ Eflâki, Ahmet, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1964, s. 321.

¹⁰ eş-Şafedi, *el-Vafi*, V, 31; İbn Hacer, *ed-Durer*, IV, 259; Şuyüü, a. g. e., I, 247.

¹¹ Udfuvi, *el-Bedru's-safir*, II, vr. 167^b; eş-Şafedi, *el-Vafi*, s. 31; İbn Hacer, *ed-Durer*, IV, 259; İbn Kuşluboğa, *Tacu't-teracim*, s. 280; Şuyüü, *Buğe*, I, 246; Leknevi, *el-Fevâid*, s. 261; el-Bağdâdi, İsmâ'îl Bâşâ, *Hediyyetu'l-arifin*, II, 142-143; Kahlâle, *Mu'cem*, s. 720; Zirikli, *el-A'lâm*, VII, 99.

¹² Udfuvi, *el-Bedru's-safir*, vr. 166^b; eş-Şafedi, *el-Vafi*, V, 31; Şuyüü, *Buğe*, I, 246;

¹³ İzgi, Cevat, "*Türk Dil Bilimcisi Mustafaoğlu Mehmet*", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 55, 1988, s. 113-134.

¹⁴ Fahreddin Divriği, Muhammed el-Büşiri'den Kur'an tilaveti dersleri de almış olabilir. Zira el-Büşiri Mısır'da iken Kur'an mektebi (küttab) açarak öğretimi ile meşgul olmuştu. Brockelmann'a göre daha sonra on yıl kadar Kudüs'te kalmıştır. (Bkz. Mahmut, Kaya, "Büşiri, Muhammed b. Saïd" md., *DİA*, VI, İstanbul, 1992, 469.) Bu süre içerisinde el-Büşiri Kur'an hattı ve tilaveti ile ilgili dersler vermiş ve Divriği de bu derslere devam etmiş olabilir.

¹⁵ eş-Şafedi, *el-Vafi*, s. 31; Kureşi, *el-Cevâhir*, II, 370; İbn Hacer, *ed-Durer*, IV, 259; Leknevi, *el-Fevâid*, s. 261; el-Bağdâdi, *Hediyye*, II, 143; Kahlâle, *Mu'cem*, s. 720; Zirikli, *el-A'lâm*, VII, 99.

¹⁶ Öğretmek maksadıyla kaleme alınan edebî eserler, didaktik diye vasıflandırılır. Bu eserlere *talimî* ve *hikemî* de denmekteydi. Edebiyat terimi olarak daha çok dinî, ilmi, ahlaki, felsefi, sosyal, edebî, estetik gibi sahalarda bilgi ve öğüt vermek için yazılan manzum eserler *didaktiktir*. Bkz.: Arslan, Tekin, *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*, İstanbul, 1995, s. 174.

¹⁷ Didaktik şiir, I. Abbasî asrı Arap edebiyatında ilk defa ortaya çıkan şiir türlerindedir. Bu tarz şiirde herhangi bir konu veya ilmin kolayca ezberlenmesi hedeflenir. Bkz. Kenan, Demiryak, *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, Erzurum, 1998, s. 106.

alanında¹⁸ İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye'sini* *Kaşide fi'l-'Arabiyye'de* (diğer adıyla *Kaşide fi'n-naḥv*), aruz vezni ile ilgili bazı kuralları *Şerhu'l-kaşideti'l-mutaḍammine'de* ve Memluk Kıpçakçası gramerini *Kaşide fi kavāidi lisāni't-Türk'de* nazmetmiştir. Onun medrese hocalığı yapmasının¹⁹ böyle bir tarza yönelmesinde etkisi olduğu gibi o dönemde ilimlerin bu şekilde nazmedilerek eser telif edilmesinin bir gelenek haline gelmesinin de etkisi olmuştur. Meselâ İbn Mâlik (ö. 672/1273) sarf ilmine dair *el-Kâfiyetü's-şâfiye'yi* ve nahiv ilmine dair bin beyitlik *el-Elfiye'yi* nazmetmiştir.²⁰

Divriği, yukarıda açıkladığımız gibi yaşadığı dönemde Meliku'n-Nâşır gibi devlet adamlarına ve Ebü Ḥayyân el-Endelusî (ö. 745/1344)²¹ gibi meşhur alimlerine ders vererek yetişmelerinde büyük katkısı olmuştur.²²

Divriği, alçak gönüllü, arkadaşlığı iyi ve adalet duygusuna sahipti.²³ Yukarıda belirttiğimiz gibi şiir söyleme yeteneği vardı. XIII. yüzyılda Memluk Türkçe'siyle kasideler yazmış, ancak günümüze kadar ulaşamamıştır.²⁴ Aynı şekilde Türkçe şiirlerine yukarıda geçen Kıpçak grameri ile ilgili eserini de örnek olarak verebiliriz. O Arapça didaktik şiirlerinin yanında Hz. Peygamber'e sevgisini ifade eden kaside de yazmıştır.²⁵ Divriği'nin Ebü Ḥayyân el-Endelusî'ye okuduğu kaside şöyledir:²⁶

قِيلَ اتَّخَذَ مَدْحَ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ
فِينَا شِعْرَكَ إِنَّ شِعْرَكَ رَيْقُ
وَعَلَى بَنَانِكَ لِلْبِرَاعَةِ بَهْجَةٌ
وَعَلَى بَنَانِكَ لِلْبِرَاعَةِ رَوْنُقُ

¹⁸ Memluklar döneminde nahiv ilmi, büyük gelişmelere sahne olmuş ve İbn 'Aklî (ö. 1367), İbn Hişâm (ö. 1360), İbn Mâlik (ö. 672/1273) gibi şahsiyetler nahiv otoriteleri arasında yer almışlardır. Bkz.: Yiğit, *İslâm Tarihi*, VII, 203.

¹⁹ Zira Divriği, Kahire'de Hüsamiyye Medresesi'nde bir süre Hanefî fıkhı dersleri vermiştir. Bkz.: Udfuvî, *el-Bedru's-safir*, vr. 166^b; eş-Şafedî, *el-Vâfi*, s. 31; İbn Ḥacer, *ed-Durer*, IV, 259; Şuyûṭî, *Buğye*, I, 247. Ayrıca bkz.: Ahmet, Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, II, İstanbul, 1984, s. 193; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 69.

²⁰ Yiğit, *İslâm Tarihi*, VII, 309.

²¹ Endüslü dil alimi, müfessir ve *el-Baḥru'l-muḥîṭ* adlı meşhur tefsirin müellifi Ebü Ḥayyân el-Endelusî, *Kitābu'l-İdrāk li lisāni'l-Etrāk* adlı eserini yazarken "üstadımız Fahreddin" diye bahsederek ondan ders aldığını ve çok faydalandığını belirtir. Bkz. Udfuvî, *el-Bedru's-safir*, vr. 166^b. Ayrıca bkz.: Caferoğlu, *Türk Dili*, II, 193.

²² İzgi, a. g. md., *DİA*, XII, . 83.

²³ eş-Şafedî, *el-Vâfi*, V, 31; Şuyûṭî, *Buğye*, I, 247.

²⁴ Burada Divriği'nin Mısır'a gelişi ile Türkçe şiirler ve eserler vermesinde aynı sebepler olduğu görülmektedir. Zira Miladî XII. ve XIII. asırlarda Mısır'da hakim olan Memlukluların saray dili Türkçe idi. Saray ve çevresi, Türkçe'yi başka dillere üstün tutuyor; Türk alim ve şairlere kıymet veriyordu. Böyle bir durum, Türk illerinin uzak, yakın köşelerindeki çok sayıda alim ve şairlerin Mısır'a gelmesini sağladı. Bunlar arasında Divriği de vardı. Böylece Mısır'da Türk diliyle bir edebî hayat başladı. Artık Mısır'da Türkçe şiirler söyleniyor; Türk diliyle dinî, ilmi ve edebî eserler hazırlanıyor, başka dillerden Türkçe'ye tercüme yapıyor. Bu dönemde daha ziyade Kıpçak Türkçe'si hakimdi. Nihad Sami Banarlı'ya göre Divriği'nin Türkçe söylediği kasideler, *Divan Edebiyatı'nın* ilk örnekleri arasında yer almaktadır. Daha geniş bilgi için bkz.: Nihad Sami, Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, İstanbul, 1997, 359-360.

²⁵ Bu kasidenin 10 beyti günümüze kadar gelmiştir. 1-3 beyitleri Udfuvî'nin *el-Bedru's-safir*'inde (vr. 166^b), 1-7 beyitleri eş-Şafedî'nin *el-Vâfi*'sinde (V, 31-32), 1-10 beyitleri Kureşî'nin *el-Cevāhiru'l-muḍiyye fi ṭabaḳāti'l-Ḥanefiyye*'sinde (III, 370-371) ve 3-7 beyitleri İbn Ḥacer'in *ed-Durer*'inde (IV, 259 – 260) bulunmaktadır.

²⁶ Kureşî'nin *el-Cevāhiru'l-muḍiyye'si* bütün beyitleri ihtiva etmesiyle bu eserdeki kasideyi esas aldık. Bkz.: Kureşî, *el-Cevāhiru'l-muḍiyye*, III, 370-371.

لَوْلَاكَ لَمْ يَكُنِ الْوُجُودُ الْمَطْلُوقُ	يَا قُطْبَ دَائِرَةِ الْوُجُودِ بِأَسْرِهِ
فِي الْخَافِقِينَ لِوَاءِ مَجْدِكَ يَخْفُقُ	مُدُّ كُنْتُ أَوْلَاهُ وَكُنْتُ أَحْيَاهُ
فَإِذَا اجْتَلَاكَ فَعَنْ جَلَالِكَ مُطْرِقُ	كُلُّ الْوُجُودِ إِلَى جَمَالِكَ شَاخِصُ
يَا آخِرًا مَنْ بَعْدَهُ لَمْ يَلْحَقِ	يَا أَوْلَاهُ مَا قَبْلَهُ مَنْ فَاتَهُ
مَا كَانَ يُعْلَمُ أَيَّ خَلْقٍ يُخْلَقُ	كُنْتُ النَّبِيِّ وَآدَمَ فِي طِينِهِ
مِنْهَا أَنْارَ عَقِيْقَتِهَا وَالْأَبْرَقُ	فَأَتَيْتَ وَاسِطَةَ لِعَقْدِ بُيُوتِهِ
فِيهَا ضَرِيْحُكَ وَهُوَ مِسْكٌ يَعْبُقُ	فَضَلْتِ بِكَ الْأَرْضُ السَّنَاءَ لِأَنَّهَا
يُعْزَى لِطَيْبِكَ طَيْبِهَا الْمُسْتَشْقُوقُ	مَا اسْمُ الْمَدِيْنَةِ طَيْبَةٌ إِلَّا لِمَا

Aramızda Nebî Muhammed'i övmeyi şiarın yap, denildi

Zira bir incidir şiirin

Parmaklarında bir başka güzelliği vardır kamışın

Muhteşem güzelliği vardır açık sözlülüğünün

Ey bütün varlık aleminin kutbu

Hiçbir mahluk olmazdı şayet sen olmasaydın

Her şeyin evveli ve sonuncusu oldun olalı

Ufuklarda dalgalanır ululuk sancağın

Bütün varlık alemi güzelliğine baka kalır

Güzelliğin ortaya çıktığında (varlık alemi) onunla karanlıkta yol bulur

Ey birincisi, kendisinden önce gidenlerin

Ey sonuncusu, kendisinden sonra gelenlerin

Adem daha çamur iken Sen peygamberdin

O yaratılışının nasıl olduğunu da bilmiyordu

Peygamberlik gerdanlığının ortasında geldin

Onun akik ve akik olmayan taşından ışık saçıldı

Senin varlığın sebebiyle yer göğe üstün oldu

Zira senin kabrin orada misk kokusu yaydı

Medine'nin isminin güzelliği ancak

Divriği'nin yaşadığı dönemde hem Anadolu²⁷ hem de Mısır'da²⁸ yaygın olan tasavvufi hareketin onu da etkilediği görülmektedir. Onun *Şerhu'l-kaşîdeti'l-mutağammine* adlı eserinin mukaddimesinde *el-Mevlevî* nisbesi,²⁹ tasavvufi yönüne, yani Mevlevî olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Eflâkî'nin *Menâkıbu'l-'arîfin*'de anlatılan kendisi ile Mevlânâ Celâleddin Rûmî arasında geçen menkıbeler de bu durumu ortaya koymaktadır. Bu menkıbelerden birisi Divriği'nin Mevlânâ'nın sorusuna cevap veremeyerek mahcup olması ile ilgilidir. Olay şöyle anlatılır:

"Bir gün Mevlânâ hazretleri Fahreddin'i kuvvetle tutup: "Sana bir sorum var: Allah'dan korkan Âdem'le bedbaht İblis'in her ikisi de günah işlemişlerdir. Fakat sonunda Âdem Allah'ın rahmet ve mağfiretine mazhar, şeytan ise (bunlardan) mahrum olmuş ve recmedilmişti. Bunun sebebi nedir?" dedi. Fahreddin baş koyup çok ağladı, bu soruya cevap vermekten âciz kaldı. Mevlânâ buyurdu ki: "Şeytanın Allah'ın dergahından kovulmasının sebebi şeriklik (ortaklık) yapmak istediğidir." Fahreddin utancından kendini kaybetti." Olayın devamında ise öldükten sonra Fahreddin'i rüyasında görenler kabir azabı çektiğini, sebebinin ise Mevlânâ'ya yaptığı yukarıdaki saygısızlık olduğu ve bundan da müritlerin duası ile kurtulduğu anlatılır.³⁰

Diğeri, Divriği'nin Emir Pervâne'nin hanında konaklaması ile ilgilidir. Olay şöyle hikâye edilir:

"Sultan Veled dedi ki: Sırlar kitaplarının derleyicisi olan Fahreddin-i Sivâsî, Sivas'tan gelmişti. Aynı günde de Pervâne ve emîrler babamı ziyarete gelmişlerdi. Birdenbire Fahreddin içeri girdi. Mevlânâ hazretleri ikram edip ondan dün gece nerede konakladığını sordu. Fahreddin: "Pervâne'nin hanında konakladım" dedi. Mevlânâ: "Yani Emir Pervâne'nin bu yolda hanı mı var?" dedi. Fahreddin: "Evet, onun zamanında emniyet o derecededir ki, kervan ulaştığı her makam ve her sahada endişesiz ve korkusuz konaklayabilir" dedi. Bu cevap Pervâne'nin hoşuna gitti." Bunun üzerine Mevlânâ İsrâiloğulları ile ilgili bir kıssa ve geleceğe yönelik bir tahminini anlattı."³¹

²⁷ Anadolu'nun fethi ile birlikte XI. yüzyılda buraya bir çok mutasavvıf, alim ve sanatkar geldi. Bu mutasavvıflar zamanla Anadolu'da yoğun bir tasavvufi hayatın yaşanmasına ve dünyaca ünlü tasavvufî şahsiyetlerin yetişmesinde önemli etkisi oldu. XIII. yüzyıla gelindiğinde tasavvufun altın çağına ulaştığını söyleyebiliriz. Bu yüzyılda tasavvuf alanında Mevlânâ Celâleddin Rûmî (ö. 672/1273), İbnu'l-A'rabî (ö. 638/1240 gibi önemli şahsiyetler kendilerini gösterdiler. Daha geniş bilgi için bkz.: Kadir, Özköse, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü", Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, sayı VII/1, Sivas, 2003, s. 254-255.

²⁸ Memluklar zamanında, tasavvuf hareketi son derece güçlenmiş, sosyal hayata damgasını vurmuş, hatta altın dönemini yaşıyordu. Sultanlar ve ümera, birbirleriyle yarışmasına zaviye vb. inşa ettiriyorlar ve bu müesseselerin başına şeyhler tayin ediyorlardı. Bkz.: Yiğit, İslâm Tarihi, VII, 386-387.

²⁹ Divriği, Fahreddin, *Şerhu'l-Kaşîdeti'l-mutağammine*, vr. 1/b.

³⁰ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 229.

³¹ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 301.

Bir diğeri ise Mevlânâ'nın Divriği'yi hastalıktan iyileştirmesi ile ilgilidir. "İlahî dostlarından ve arkadaşların ileri gelenlerinden Fahreddin Sivasî (Allah rahmat etsin) yüksek ateşli ve tehlikeli bir sıtmaya-yakalanmış, bir müddet yatalak olmuş ve pervâne gibi yanmıştı. Bütün doktorlar tedavisinde aciz kalmışlardı. Mevlânâ hazretleri kendisini ziyarete gitti, onu bu halde görünce sarımsak taneleri tedarik etmeleri ve onları dövüp hastaya yedirmelerini emretti; doktorlar bu tedavi tarzında haberdar oldukları vakit hastanın sıhhatinden tamamıyla ümitlerini kestiler; (fakat) Allah'ın inayeti ve onun erlerinin himmetiyle hasta hemen o gece terleyip iyileşti. Bunun üzerine doktorlar: "Bu tedavi Mevlânâ'nın kudret elinin yaptığı bir tedavidir, yoksa bunun tıp kaidelerinde ve hikmet kanunlarında yeri yoktur", dediler."³²

Bu menkıbelerde mürit şeyh ilişkisinin olduğu görülür. Zira Divriği'nin bir mürit gibi şeyhin sorduğu soruya cevap vermeyişi, Pervâne'nin hanında konaklayarak müridin şeyhini ziyaret etmesi ve hastalığı ile ilgili menkıbede "İlahî dostlarından ve arkadaşların ileri gelenlerinden Fahreddin Sivasî" ifadesi, ayrıca Divriği ve Mevlânâ'nın ayı dönemde yaşamış olması da Divriği'nin Mevlânâ'ya intisabı olabileceğini göstermektedir.

2. Eserleri

Fahreddin Divriği, yukarıda da belirttiğimiz gibi çeşitli ilimlere dair manzum ve didaktik özelliği taşıyan pek çok eseri kaleme almıştır. Kaynaklardan tespit edilebilen dokuz eserinden sadece üçü tam olarak günümüze ulaşmıştır.

a. Ummehātu'l-kelimeteyn

Kaşıde fî kavāidi lisāni't-Türk ve Kavāidu lisāni't-Türk adlarıyla da anılan eser bugüne kadar ele geçmemiştir. Büyük bir ihtimalle Arapça yazılan eser Memluk Kıpçakçası'nın kaside şeklinde yazılmış bir grameri olmalıdır.³³

b. 'Arā'isü'n-Nefāis

Farsça olduğu belirtilen eserin konusu bilinmemektedir.³⁴

c. el-İğrāb fi'l-i'rab

Nahivle ilgili olup bazı nüshaları şam Dāru'l-kutubi'z-zāhiriyye'de bulunmaktadır.³⁵

d. 'İkdu'l-beyān

Bu Arapça kaside, 132 beyit olup giriş mahiyetindeki ilk 59 beyti, hükümdara övgü niteliğindedir. Muğammed adını taşıyan bu hükümdar muhtemelen Divriği'nin hocalık ettiği el-Meliku'n-Nāşır Muğammed b.

³² Eflākî, Ariflerin Menkıbeleri, s. 321.

³³ eş-Safedî, el-Vāfi, V, 31; İbn Hacer, ed-Durer, IV, 259; Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, Ankara, 2000, s. 304; el-Bađdādi, Hediyye, II, 143; Ziriklî, el-A'lām, VII, 99; Caferoğlu, Türk Dili, II, s. 193; Kafesoğlu, İbrahim, Türk Millî Kültürü, İstanbul, 1988, s. 376.

³⁴ el-Bađdādi, Hediyye, II, 143; İzgi, a. g. md., DİA, XII, 83.

³⁵ Brocelmann, GAL, II, 924; Ziriklî, VII, 99; İzgi, a. g. md., DİA, XII, 83.

Çalavun'dur. Kasidenin British Museum ve Gotha kütüphanelerinde birer nüshası vardır.³⁶

e. Kaşide fi'l-'Arabiyye (Kaşide fi'n-Nahv)

Kaynaklarda Cemalu'd-din İbnu'l-İhacib'in (ö. 646/1248) *el-Kafiye*'sinin büyük kısmını ihtiva ettiği bildirilen eserin, Kemaluddin el-Udfuvi'nin *el-Bedru's-Safir* adlı eserindeki kayda göre (II, vr. 166/b) bitirilemediği anlaşılmaktadır.³⁷

f. Şerhu'l-kaşidetü'l-mutağammine li 'ilmi'l-'arud

Divriği'nin *Şerhu'l-kaşidetü'l-mutağammine li 'ilmi'l-'arud* adlı eseri halen yazma olarak bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla tek nüshası, Kıbrıs Selimiye Kütüphanesi'nde nr. 37'de iken³⁸ diğer yazmalar gibi KKTC Eğitim ve Kültür Bakanlığı Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde (Katalog no: 807; Arşiv Sıra No: 1284; Arşiv Kutu No: 399) toplanmıştır.³⁹ Eser 175x240 (125x180) ebadında nesih yazı ile 31 varaktır. Her sayfada 15 satır vardır. Eserin zahriyesinde kitap isminin yer aldığı dikdörtgen pano ve altı dilimli madalyon bulunmaktadır. Gerek pano, gerekse madalyon içerisindeki yazılar, sülüs yazı karakteri ile yazılmış ve tezhibinde rûmî motifler kullanılmıştır. Yazmada kullanılan bu tekniğin Selçuklu dönemi özelliğini göstermesi sebebiyle bu dönem yazma tekniğinin etkisinin Memluklar döneminde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Ahmed Hâmid Tifli Zâde'ye ait vakıf kaydı da bulunmaktadır.⁴⁰

Eser besmele ve hamdele ile: "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَيَهْ نَسْتَعِينُ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَابِ" şeklinde

"العقول لتميز الحق من الباطل وجاعل النفوس شئئ منها حال بالفضائل ومنها باطل" şeklinde başlamakta ve Allah'a övgü, Hz. Peygamber'e salat ve selam ile devam etmektedir. Aynı yerde eserin müellifinin ismi zikredilmekte ve peşine müellife övgülerin yer aldığı secili nesir cümleler yer almaktadır.⁴¹ Eserin mukaddimesinin tamamı müzdevice (ikili) şekilde secili nesir halinde yazıldığı görülmektedir. Mukaddimedeki cümlelerin durakları, altın üzerine siyah tahrirli hataî desenli olarak çalışılmıştır.

Müellif, eseri telif sebebi olarak insanların edebiyata yani şiire ilgisini gösterir.⁴² Dolayısıyla şiiri zevkli hale getiren, aruzun kapalılıklarını gideren bir kaside yazmaya yöneldiğini belirtir ve aruzun önemini şöyle ifade eder:

³⁶ Brocclmann, GAL, II, 924; İzgi, a. g. md., DİA, XII, 83.

³⁷ Şuyûfi, Buğye, I, 247; Katip Çelebi, Keşfu'z-zunûn, II, 1345; el-Bağdâdî, Hediyye, II, 143; İdâhu'l-meknûn, II, 232; İzgi, a. g. m., Türk Dünyası Araştırmaları, sayı 55, s. 114; İzgi, a. g. md., DİA, XII, 82-83.

³⁸ İzgi, a. g. m., Türk Dünyası Araştırmaları, sayı 55, s. 114; İzgi, a. g. md., DİA, XII, 82-83.

³⁹ Bu eserin ilgili daireye getirilmesi ile ilişkin bilgiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Selimiye Kütüphanesi ve Milli Arşiv Araştırma Dairesi ile yaptığımız yazışmalarda elde ettik. Bu yazışmalar sonucu bu esere ulaşabildik. Dolayısıyla eserin tanıtımını yaptık.

⁴⁰ Eserin kısaca tavsifi için bkz.: "Kıbrıs İslâm Yazmaları Kataloğu = Fihrisü'l-mahtûtâtü'l-İslâmiyye fi Kıbrıs", haz. Ramazan Şeşen, Mustafa Haşim Atlan, Cevat İzgi, İstanbul, ISAR Vakfı, 1995, s. 434-435.

⁴¹ Divriği, Fahreddin, Şerhu'l-Kaşidetü'l-mutağammine, vr. 1/b-2a.

⁴² Divriği, Şerhu'l-Kaşide, vr. 1/b.

”علم العروض الذي هو عماد الأدب و ميزان أشعار العرب“

”Aruz ilmi, edebiyatın direği ve Arap şiirinin ölçüsüdür.“⁴³

Eserde bu ifadelerin peşine “العروض آخر جزء من النصف الأول من البيت = Aruz, şiirin beytinin birinci kısmının sonudur ” şeklinde aruzun tarifini ve şiirin bu bölümüne aruz denmesinin sebeplerini zikreder. Meselâ, bu sebeplerden birisi de şair şiirini yazarken kendisine ilk olarak aruz olan (karşılaştığı) bölüm olmasıdır.⁴⁴

Kasidede *el-Ecza fi'd-dâire*⁴⁵ başlıkları altında 16 aruz vezninin kuralları nazmedilmiştir. Bu vezinlerin müstakil satırları ve beyitlerin ilk satırı sülüs yazı karakteri ile yazılmıştır. Bunu *medîd*⁴⁶ vezninin nazmedildiği bölümde görebiliriz.⁴⁷

المديد

و لقصيرها و لحدفيها تُعريضُ و مديدها جُرئتُ ضروبُ فُخارِ

*Taqtî*⁴⁸ler de sülüs yazı karakteri ile yazılmıştır. Örnek verilen şiirin *Fā'ilātün* şeklinde cüzlere ayrılması bir satır aşağıda şöyle yer alır:⁴⁹

تقطيعه

يا لَبَكْرِنُ   أَثْبِرُو   لِيَكَلِّينَ   يا لَبَكْرِنُ   أَثْبِرُو   لِيَكَلِّينَ   يا لَبَكْرِنُ   أَثْبِرُو   لِيَكَلِّينَ
فَاعِلَاتُنْ   فَاعِلُنْ   فَاعِلَاتُنْ   فَاعِلَاتُنْ   فَاعِلَاتُنْ   فَاعِلَاتُنْ   فَاعِلَاتُنْ   فَاعِلَاتُنْ   فَاعِلَاتُنْ

*Zihāfāt'a*⁵⁰ *zihāfātu'l-ḥaşv* başlığında yer verir. Yine bu başlığın da diğer başlıklarda olduğu gibi sülüs yazı karakteri ile yazıldığı görülür.⁵¹

Eseri Allah'ın bitirmeye kendisini muvaffak kılması sebebiyle ona hamd, dua, yazılış tarihi (10 Şevval 668 / Haziran 1270) ve tekrar Allah'a hamd ve salat-selam ile şöyle bitirir:⁵²

⁴³ Divriği, Şerhu'l-Kaşıde, vr. 2/b.

⁴⁴ Divriği, Şerhu'l-Kaşıde, vr. 3/a.

⁴⁵ Örneğin *el-medîd* bölümüne başlarken satırın kenarında *el-Ecza fi'd-dâire* şeklinde bölüme başlanır. Bkz.: Divriği, a. g. e., vr. 12/a.

⁴⁶ *el-Medîd* 16 aruz bahrinden birisidir. Bkz.: Ya'küb, Emîl-Bedî', *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ilmi'l-arud ve'l-kâfiye ve funûni's-şi'r*, Beyrut, 1411/1991, s. 131.

⁴⁷ Divriği, Şerhu'l-Kaşıde, vr. 12/a.

⁴⁸ *Taqtî*, aruzda mevzun bir sözün eczasına göre ayrıldığı kısımdır. Bkz.: Muallim Naci, *Edebiyat Lugatı*, haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu, İstanbul, 1973, s. 144.

⁴⁹ Divriği, Şerhu'l-Kaşıde, vr. 12/a.

⁵⁰ *Zihāfāt*, aruzda meydana gelen değişiklikler ve ziyadeliği ihtiva eden bölümdür. Bkz.: Muallim Naci, *Edebiyat Lugatı*, s. 182.

⁵¹ Divriği, Şerhu'l-Kaşıde, vr. 13/b.

⁵² Divriği, Şerhu'l-Kaşıde, vr. 32/a.

”تم بحمد الله تعالى وحسن توفيقه شرح القصيدة المتضمنة لعلم العروض على يد مؤلفها
غفر الله له ولوالديه وجميع المسلمين أجمعين وذلك في العشر الأول من شوال سنة ثمان وستين
وستمائة.

والحمد لله وحده وصلواته على سيدنا محمد وآله وأصحابه وعترته وحسبنا الله ونعم

الوكيل“

Eserin sonunda farklı yazı karakterleri ile iki ayrı şahsın mütalaası da yer almaktadır.⁵³

Bu eser, tahkik edilerek neşredilirse müellifin bu konuda yaptığı çalışmanın değeri daha iyi anlaşılacak ve tozlu raflarda kalmayacaktır.

g. Kaşide fi'n-nucüm

Günümüze ulaşamayan bu eser hakkında isminden başka bilgi bulunmamaktadır.⁵⁴

h. el-Kaşidetu'n-Nebeviyye

Hazreti Peygamber'in övgüsünü konu edinen bir kasidedir. Bu kasideden günümüze makalemizin "Hayatı ve İlmî Şahsiyeti" başlıklı bölümünde verdiğimiz on beyit ulaşmıştır.

ı. Nazmu muhtaşari'l-Kuğürî

Kuğürî'nin Hanefî fıkhiyla ilgili *el-Muhtaşar* adlı eserinin nazma çekilmiş şeklidir ki, günümüze kadar ulaşamamıştır.⁵⁵

ı. 'Arāisu'n-nefāis

Konusu tespit edilemeyen bu eser Farsça olup günümüze ulaşamamıştır.⁵⁶

KAYNAKLAR

Bağdādî, İsmā'îl Bāşā, *Hediyetu'l-'arīfîn fi esmāi'l-muellifîn ve āsāri'l-muşannifîn*, İstanbul, 1955.

_____, *İdāhu'l-meknūn fi'z-zeyli 'alā keşfi'z-zunūn*, İstanbul, 1972.

Balgalmış, Abdulkadir, "Divriği" md., *DİA*, IX, İstanbul, 1994, s. 454 - 453.

Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1997.

⁵³ Divriği, *Şerhu'l-Kaşide*, vr. 32/a-b.

⁵⁴ el-Bağdādî, *Hediyeye*, II, 143; Kahhāle, *Mu'cem*, 720; İzgi, Cevat, a. g. m., *DİA*, XII, 82-83.

⁵⁵ Udfu'vî, *el-Bedru's-safir*, vr. 166^b; eş-Şafedî, *el-Va'fî*, V, 31; İbn İ'acer, *ed-Durer*, IV, 259; İbn Ku'lubūğa, *Ťācu't-terācim*, s. 280; Şuyū'î, *Buğye*, I, 246; Leknevî, *el-Fevāid*, s. 261; el-Bağdādî, *Hediyeye*, II, 142-143; Kahhāle, *Mu'cem*, s. 720; Zirikî'î, *el-A'lām*, VII, 99; İzgi, a. g. md., *DİA*, XII, 82-83.

⁵⁶ el-Bağdādî, *Hediyeye*, II, 143; İzgi, a. g. md., *DİA*, XII, 83.

- Brockelman, Carl, **GAL, Supplemen** Leiden, E. J. Brill, 1938.
- Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Ankara, 2000.
- Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi**, İstanbul, 1984.
- Demirayak, Kenan, **Abbâsi Edebiyatı Tarihi**, Erzurum, 1998.
- Divriği, Fahreddin, **Şerhu'l-Kaşideti'l-mutaḍammine**, KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Arşiv Sıra No: 1284, Arşiv Kutu No: 399.
- Eflâkî, Ahmet, **Ariflerin Menkıbeleri**, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1964.
- İbn Hacer, Ebu'l-Faḍl Şihâbuddîn Ahmed b. 'Ali Muḥammed el-'Asḳalânî, **ed-Dureru'l-kâmine**, Beyrut, tsz.
- İbn Halkikân, Ebu'l-'Abbâs Şemsu'd-Dîn Ahmed. b. Muḥammed b. Ebî Bekr, **Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân**, neşr. İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1398/1978.
- İbn Kuṭluboga, Ebu'l-Fidâ' Zeynu'd-dîn Kâsım, **Tâcu't-terâcim**, Dimaşk, 1413/1992.
- İzgi, Cevat, "*Türk Dil Bilimcisi Mustafaoğlu Mehmet*", **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı 55, 1988, s. 113-134.
- _____, "Fahreddin Divriği" md., **DİA**, XII, İstanbul, 1995, s. 82-83.
- Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Millî Kültürü**, İstanbul, 1988.
- Kahhâle, 'Omer Rıdâ, **Mu'cemu'l-muellifin**, Beyrut, 1414/1993.
- Katip Çelebi, **Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn**, neşr. M. Ş. Yalıtıkaya - R. Bilge, İstanbul, 1360/1941.
- Kaya, Mahmut, "Bûsîrî, Muhammed b. Saîd" md., **DİA**, VI, İstanbul, 1992, s. 469.
- Kûreşî, 'Abdu'l-kâdir b. Muḥammed b. Ahmed **el-Cevâhiru'l-muḍiyye fî ṭabaḳâti'l-İḥanefiyye**, neşr. 'Abdu'l-fettâh Muḥammed el-Hulv, Kahire, 1393-1399/1973-1979.
- Leknevî, Muḥammed 'Abdu'l-Ḥayy, **el-Fevâidu'l-behiyye fî terâcimi'l-İḥanefiyye**, Beyrut, tsz.
- Özköse, Kadir, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü", **Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi**, sayı VII/1, Sivas, 2003, s. 250-279.
- eş-Şafedî, Ebu's-Şafâ Ḥalîl b. Aybek, **el-Vafî bi'l-vefeyât**, neşr. Helmut Bayter, Wiesbaden, 1992.
- Şuyûṭî, **Buḡyetu'l-vu'ât**, neşr. Muḥammed Ebu'l-Fidâ, Beyrut, tsz.
- Tekin, Arslan, **Edebiyatımızda İsimler ve Terimler**, İstanbul, 1995.
- Turan, Osman, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul, 1993.
- Udfüvî, **el-Bedru's-safir**, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4201, II, vr. 166^b-167^a.

Ya'qūb, Emīl Bedī', **el-Mu'cemu'l-mufaṣṣal fī 'ilmi'l-'arūḍ ve'l-kāfiye ve funūni'ş-şi'r**, Beyrut, 1411/1991.

Yiğit, İsmail, **İslām Tarihi**, İstanbul, 1991.

Zirikli, Ĥayruddīn, **el-A'lām**, Beyrut, 1992.